

УДК 811.161.3

UDC 811.161.3

ЭКСПРЕСИВНЫ СІНТАКСІС У ЭПІСТАЛЯРЫІ Ф. С. КМІТЫ- ЧАРНАБЫЛЬСКАГА

EXPRESSIVE SYNTAX IN EPISTOLARY OF F. S. KMITA- CHERNOBYLSKIY

Д. А. Руклянскі,

аспірант кафедры агульнага і славянскага
мовазнаўства Магілёўскага дзяржаўнага
ўніверсітэта імя А. А. Куляшова

D. Ruklianski,

Postgraduate Student of the Department of
General and Slavic Linguistics, Mogilev State
University named after A. Kuleshov

Паступіў у рэдакцыю 19.08.21.

Received on 19.08.21.

Артыкул прысвечаны праблеме вывучэння экспрэсіўнасці на сінтаксічным узроўні ў эпістальных тэкстах аршанскага старасты Ф. С. Кміты-Чарнабыльскага. Даследуюцца паведамленні ментальна-псіхалагічнага характару з наступнымі значэннямі: адданасці, апраўдання, мілажальства і інш., апісваюцца моўныя сродкі іх вербалізацыі. Разглядаецца шэраг сінтаксічных экспрэсем, адзначана іх прызначэнне ў аўтарскім маўленні. Аналіз дадзенага помніка з'яўляецца перспектывым, бо ён адносіцца да ліку амаль не вывучаных з боку дыяхранічнай лінгвістыкі і лінгвастылістыкі.

Ключавыя словы: экспрэсіўнасць, адрасант, аўтарскае маўленне, публіцыстычнасць, паведамленні ментальна-псіхалагічнага плана, сінтаксічныя экспрэсемы, эпічнасць.

The article is devoted to the problem of studying expressiveness on the syntactical level in epistolary texts of Orsha headman F. Kmita-Chernobylskiy. It studies the messages of mental-psychological character with the following meanings: devotion, excuse, mercy, etc., describes the language means of their verbalization. It considers a row of syntactical expresseemes, marks their purpose in the author's speech. The analysis of the given monument is perspective as it is one of almost not studied ones from the point of view of diachronic linguistics and linguostylistics.

Keywords: expressiveness, addressee, author's speech, journalism, messages of mental-psychological plane, syntactical expresseemes, epic.

Уводзіны. Экспрэсіўнасць уласціва адзінкам усіх узроўняў мовы. Да фанетычных экспрэсіўных сродкаў адносяцца інтанацыйныя і акцэнтныя сродкі. Лексічныя экспрэсіўныя сродкі ахопліваюць пласт слоў, якія маюць акрамя прадметна-лагічнага значэння ацэначны кампанент. Марфалагічныя сродкі ўключаюць шырокі дыяпазон ласкальных і зневажальных афіксаў. Усе экспрэсіўныя сродкі валодаюць выразнай становачай ці адмоўнай канатацыяй [1, с. 6].

Што да экспрэсіўнасці сінтаксічнай, то яна лінгвістамі разумеецца па-рознаму. Паводле азначэння А. С. Папова, экспрэсія – «асобая моўная з'ява, якая заключаецца ў падкрэсліванні, вылучэнні таго ці іншага адрэзку маўлення на нейтральным фоне» [2, с. 256]. З боку семантычнага зместу сінтаксічную экспрэсіўнасць разглядаюць як «выражэнне ў сказе эмацыянальных праяўленняў і валявых намаганняў гаворачай асобы» [3, с. 24]. Л. А. Кісялёва лічыць, што «экспрэсіўная моўная інфармацыя з'яўляецца інфармацыяй пра экспрэсіўныя якасці мовы, пра асобую выразную сілу моўных сродкаў, якая выступае ў выглядзе такіх прыватных катэгорый, як «вобразнасць», «інтэнсіўнасць», «навізна» [4, с. 9]. На фоне шматстайнасці фармулёвак паняцця сінтаксічнай экспрэсіўнасці Р. Р. Чайкоўскі вызначае яе як «уласціваць сінтаксічных форм павялічваць прагматычны патэнцыял выказванняў звыш той ступені, якая дасягнута лексічнымі значэннямі элементаў, што нападваюць гэтыя сінтаксічныя формы» [5, с. 196].

Аўтар артыкула разглядае сінтаксічную экспрэсіўнасць як здольнасць адпаведных моўных адзінак выходзіць за межы нейтральнага афармлення і набываць нестандартнасць у сваёй структурна-сэнсавай арганізацыі пасрод-

кам выдзялення, дублявання і інтанацыйнага афарбоўвання з мэтай павелічэння вобразнага і прагматычнага патэнцыялу выказванняў.

Пры даследаванні экспрэсіўнага сінтаксісу важна ўлічваць той факт, што «экспрэсіўная сінтаксічная адзінка – гэта варыянт, мадыфікацыя пэўнай нейтральнай інварыянтнай сінтаксічнай адзінкі» [6, с. 65]. В. А. Маслава лічыць, чым большае адрозненне экспрэсіўнай канструкцыі ад моўнай нормы, тым больша верагоднасць, што гэтая сінтаксічная канструкцыя будзе ўспрынята чытачом ці слухачом менавіта як экспрэсіўная [там жа].

Значную цікавасць для вывучэння выклікае эпістальны аршанскага старасты Ф. С. Кміты-Чарнабыльскага, у прыватнасці, яго асобныя лісты, што маюць публіцыстычную акрэсленасць, дзе максімальна, на наш погляд, раскрываецца эматыўны патэнцыял сінтаксісу. На думку А. Ф. Коршунава, лісты гэтага аўтара «выходзяць за рамкі службовых данясенняў і набываюць характар вострапубліцыстычных артыкулаў» [7, с. 108].

Асноўная частка. Істотная выразнасць і экспрэсіўная насычанасць на разглядаемым моўным узроўні дасягаецца праз маўленне адрасанта (аўтара), здольнае падкрэсліваць эмацыянальна-псіхалагічнага плана з наступнымі значэннямі:

а) **адданасці:** *не толькі так пільне служыць, але і горла даць за гасударя і в(ашіх) м(илостей) панов рад, панов моих милостивых, готов есьми* (Л. 6) [8, с. 51]. Як паказвае экзэмпліфікацыйны матэрыял, сродкамі вербалізацыі паведамлення са значэннем адданасці выступаюць свабоднае спалучэнне «*пільне служыць*» – «дбайна служыць» і фраземная адзінка «*горло дати*» – «аддаць жыццё»;

- б) **апраўдання:** *Звацца, кому есьмо были чинить послушенство? – Гетманом, канцлером, маршалком, воеводом. То все было чинено через рады их милости самых и через послуги наши. Чинено было за ведомостью и розказанем их м(илостей), голов наших, хотя не так широце, як неприятель пишет и гидит. Ино, милостивый государю, пане троцкий! Я, слуга в(ашей) м(илости), от панов рад их м(илостей), братии в(ашей) м(илости), на таковыя послуги везван будучи, ниц згола не чинил, ани з себе сам, ани без причины. И еслим што чинил и до московского писал, чинить есми мусял, юж пана нашего не маючи. А иншому есми не служил, только врад панства того над собою, яком вышей менил, мел, который то всё радил и чинил.* (Л. 13) [8, с. 68]. Адрасант імкнецца ўпэўніць адрасата ў сваім адмоўным стаўленні да палітычнай кампаніі, зацікаўленай у абранні на дзяржаўны прастол Рэчы Паспалітай маскоўскага цара Івана Грознага ў час бескаралеўя, і тлумачыць, што ўсе загады высокапастаўленых асоб выконвалі іншыя слугі, а сам ён ніколі не жадаў быць у прыбліжэнні маскоўскага цара. Дадзенае значэнне паведамлення, на наш погляд, вербалізуецца праз выразы з апорным элементам «чинити»: «чинить послушенство», «ниц згола не чинил», «чинено через послуги наши»;
- в) **мілажальства:** *с тым жычечы в(ашей) п(анскей) вельможности, паном моим милостивым, в ласце божей при добром здорыве фортуного панования* (Л. 5) [8, с. 50]; *<...> от всемогучаго бога зычечы в(ашей) п(анской) м(илости) з е(го) м(илостю) паном троцким, государем моим милостивым и з милым, фалебным потомством способного здорыва и во всех щастливостях фортуного панования* (Л. 14) [8, с. 75]. Для выражэння добразычлівасці ў адносінах да адрасата адрасант выкарыстоўвае цэлыя ўстойлівыя формулы-сказы, структура якіх ускладненая ветлівымі прыдаткамі, з ключавымі кампанентам *жычечы / зычечы*;
- г) **падзякі:** *<...> богу, створителю моему, с покорою моею дякую, давшему мне, негодному рабу его, тую милостивую жычность, милостивую раду в(ашей) м(илости), государя моего, на которой завжды с потехою моею, славячи бога и ласку в(ашей) м(илости), пана государя моего милостивого* (Л. 13) [8, с. 67]. Інтэнсіфікатарам разглядаемага значэння выступае падкрэслена ў тэксце клішыраваная канструкцыя, пабудаваная па наступнай схеме: сінтаксема *с покорою* + дзеяслоў *дяковати* ў форме 1-й асобы адзіночнага ліку;
- д) **просьбы:** *А так покорными просьбами моими в(ашу) м(илость), пана моего милостивого, прошу, абы в(аша) п(анская) м(илость) рачил то, от того почтывого слу-*

жебника в(ашей) м(илости) принявши, и лист в(ашей) м(илости) панский ласкаве до него писать розказать рачил, абы на таковыя важные а пильные потребы и вперед давал на страву посланьцом моим, и в(аша) п(анская) м(илость) от него на личбе принять рачил (Л. 11) [8, с. 63]. У якасці сродка актуалізацыі значэння просьбы ў паведамленні адрасант выкарыстоўвае таўталагічную канструкцыю, утвораную па наступнай мадэлі: атрыбутыўны элемент *пкорными* з назоўнікам просьбамаі ў Т. скл. + дзеяслоў *просити* у форме 1-й асобы адзіночнага ліку + формула з кампанентам *милость: покорными просьбами моими в(ашу) м(илость) прошу*;

- е) **скаргаў:** *нендзны живот мой, милостивый пане, обетниц есми полон, а милосердия и опатрениа ни за грош. Увесь есьми у долгох а в заставе* (Л. 16) [8, с. 80]; *нешасны есьми дворанин, згиб есьми в нендзы, а больш з жалю: люди на кашы переели кашу, а я з голоду здох на сторожы!* (Л. 19) [8, с. 89]. З мэтай узмацніць эмацыйнасць выказвання ў цэлым і падкрэсліць сваё цяжкае матэрыяльнае становішча адрасант уводзіць у змест паведамлення метафарычную фраземную адзінку *люди на кашы переели кашу, а я з голоду здох на сторожы*;
- ж) **спадзяванняў:** *Только на милосерде божие а на в(ашу) м(илость), государя моего милостивого, вся моя надежда* (Л. 16) [8, с. 80]; *надею мою всю в милостивой ласце в(ашей) м(илости), государя моего милостивого, покладаю* (Л. 13) [8, с. 71]. Сродкамі вербалізацыі дадзенага паведамлення са значэннем спадзявання тут з'яўляюцца аднаасастаўны намінатыўны сказ з ключавым словам «надежда» і ўстойлівая адзінка з невялікай ступенню семантычнай злітнасці «надею покладати» – 'ускладваць надзею'.

Разам з тым аўтарскае маўленне можа афармляцца праз шэраг **пытальных канструкцый** і **клічных сказаў**, пры дапамозе якіх адрасант у іранічна-гумарыстычнай манеры выкрывае норавы свайго грамадства: **Што за люди того панства!? Яких послушенств не мусило быть? Яких щодробливостей? – Только дай! Якое справедливости? Богатому так, а убогому сяк! Которого сумнения? – Кого кто не пекне через ногу! А лакомство? – Бо, де, весь свет роздал, душ польских и литовских не (на)сытить: все мало! А цнота всех справ? – Тая се, де, в них из ботов вызула! А вдячносте? – Дись о том добре мови, а ютро смердом, бенкартом зове! Все кламство, все ложь, нет бога! Буй, забуй, деру, лупи – то лучший пан и то рыцар! От вольного цара вольный посол! (Л. 19) [8, с. 86]. Аўтар кажа пра тое, што чалавек страціў звычайныя маральныя прынцыпы: дабрыню, сумленнасць, клопат аб іншых. Як відаць, тая частка маўлення, аформленая праз клічныя сказы, характарызуецца моцным зарадам эмацыйнасці,**

якая нароўні з інтанацыйным выдзяленнем дасягаецца і ўвядзеннем у структуру паведамлення іншых сінтаксічных экспрэсіўных фігур:

- **антытэзы:** *Богатому так, а убогому сяк!* <...> *Дись о том добре мови, а ютро смердом, бенкартом зове!* [8, с. 86]. Антытэза як спосаб надання аўтарскай думцы вастрыні і пранікліваці заснавана на антыноміі наступных значэнняў: а) сацыяльнага становішча: *богатый* ↔ *убогий*; б) тэмпаральнасці: *дись* – ‘сёння’ ↔ *ютро* – ‘заўтра’; в) характарыстыкі адносін: *так* ↔ *сяк, добре мови* ↔ *смердом, бенкартом зове*;
- **градацыі:** *Бий, забий, деру, лупи!* – *то найлепший пан и то рыцер!*² [8, с. 86]. Аўтар адзначае «высакародныя» якасці дзяржаўнай эліты, здольнай толькі красці, ганьбіць і ашукваць. Сказ складаецца з дзвюх частак рознай танальнай інтэнсіўнасці: першая частка ўтвараецца на базе сінтаксічнага клімаксу, у выніку чаго кожны наступны дзеяслоў становіцца больш выразна адчувальным, другой уласцівы сінтаксічны антыклімакс, пасродкам якога думка адрасанта выступае як абагульненне з іранічным падтэкстам;
- **паліптота:** *От вольного цара вольный посол!* [8, с. 86];
- **рытарычнага воклічу:** *Кого кто не пекне через ногу!* [8, с. 86]. Варта звярнуць увагу на выраз «пекне через ногу», на якім і будзеца рытарычнасць выказвання. У склад яго ўваходзіць паланізм «пекне» – ‘прыгожа’, якому адрасант надае адмоўную канатацыю «высакамерна» і тым самым, вуаліруючы сапраўдны сэнс свайго разважання, надзяляе паведамленне іранічнай інтанацыяй;
- **сінтаксічнага паралелізму:** *Всё кламство, всё ложь, нет бога!* [8, с. 86]. Раўнамерная структурная арганізацыя сказа спрыяе перадачы аўтарскага абурэння, якое падкрэсліваецца сінанімічнымі лексемамі *кламство, ложь*.

У наступным прыкладзе распавядаецца пра тое, што кожны чалавек звыклы думаць толькі пра сябе, забываючыся на патрэбы сваёй дзяржавы і прыводзячы яе да поўнага знішчэння і рабавання: *Где ест слыхано!? Дитя ещё невеста родит, и с того дитяти мает быти внук – дай тому имене, аспектативу! Сыну дай, брату дай, слuze дай! Дай, дай, дай! А на обход Речи Посполитой што? А заслужоному што? А все розобралшы, чому быть? – Только до убоства престисья? Да вже и лупют! Ото, государю пане, от таковых бед люди топятса! Ото с таковых нендз давятса! Ото с того в неволю даютса!* (Л. 19) [8, с. 87]. З мэтай падкрэсліць «узбуджанасць» маўлення і дасягнуць максімальнай рытмічнасці ў выкладзе адрасант выкарыстоўвае планамернае чаргаванне клічных сказаў з рытарычна-пытальнымі формамі, што спрыяе ўзмацненню інтанацыйнай градацыі. У дадатак сказанаму, экспрэсівізацыі і рыт-

мізацыі разглядаемага тэкставага фрагмента садзейнічаюць яшчэ наступныя сродкі:

- **анафара з дзеяслоўным гамеатэлейтам:** *Ото, государю пане, от таковых бед люди топятса! Ото с таковых нендз давятса! Ото с того в неволю даютса!* [8, с. 87];
- **гемінацыя:** *Дай, дай, дай!* [8, с. 87];
- **сімплака:** *А на обход Речи Посполитой што? А заслужоному што?* [8, с. 87];
- **сінтаксічны паралелізм:** *Сыну дай, брату дай, слuze дай!* [8, с. 87].

Адрасант разважае і наконт нечаканага ад'езду караля Рэчы Паспалітай Генрыха Валуа, які ўпотаі пакінуў дзяржаву. Аўтарскае маўленне мае багатае напаўненне сінтаксічнымі экспрэсемамі, сярод якіх вызначаюцца:

- **антытэза:** *Мы от ворот, а он дирую вон!* [8, с. 85];
- **асіндэтон:** *Яка тепер обелживость, похвалки, одповеди!* <...> *И што за выхованье мел, уруганя, посмеху, прикростей самому и слугам его французам, розберанем маетности его, именей, скарбов?* [8, с. 86];
- **клічныя сказы:** *Не только нам розумети, але такого государского отъеханя всему свету не вместити!* <...> *так и помазанцу божему тым способом од подданных своих уехати!* <...> *Бы ту в(аша) м(илость), п(ан) м(ой) м(илостивый), ущы свои мел!* <...> *Страх божий!* [8, с. 85];
- **полісіндэтон:** *О всем всё ведают, прекладаючи то живот государский, яко был в руках наших, которая ему была вчастность, який покой, яковая вдячность, што за роскош, што за послушенство, якая соромота через цедулы, за очы и в очы, яка преспелность здорovia* [8, с. 85]. Такі зварот да варыянтнасці ва ўжыванні злучнікаў унутры складанага сказа можна тлумачыць імкненнем аўтара прыдаць сваім развагам натуральнасць і спантаннасць;
- **сінтаксічны паралелізм:** *Если бы чого кому не дал, если бы теж, ведле права, кому судил, вытегаючи ременья з нас?* [8, с. 86].

На наш погляд, выкарыстанне ўсіх гэтых экскрэсем скіраванае на сэнсавае ўзмацненне выказвання ў цэлым і лагічнае выдзяленне асобных фрагментаў палемічных уставак.

Значны патэнцыял у выражэнні эмацыйнага стану адрасанта нясе ў сабе і **парэнтэза** – «увядзенне ў структуру сказа пэўнай устаўкі, якая граматычна не звязана з яго членамі, але, выконваючы сэнсавую, экспрэсіўную функцыю, уносіць у асноўны сказ дадатковыя паведамленні, удакладненні, тлумачэнні» [1, с. 48]. Такія ўстаўкі могуць адпавядаць як асобным часцінам мовы, так і сказам і выступаць у якасці сродкаў выражэння:

- **рытарычнага звароту¹, сентыментальнага настрою²:** *и который – дали бог¹, – дошелшы лет своих, (если я умру – змилуйся над ним!)*² – *будет з матухною своею служити до скончания живота своего* (Л. 19) [8, с. 89];

- **эмацыйнага воклічу:** *если б – чого, боже, уховай!* – за нешчасціем яким моим с панов их м(илостей) рад, государей моих старших, што бы се на мне обложило ино, то я готов в пропасти угорское (Л. 13) [8, с. 71].

Акрамя гэтага, зафіксаваны ўнікальны выпадак укаранення ў сінтаксічную арганізацыю тэксту простага мовы, што пазбаўляе лісты штучнасці і наўмыснасці. Адрасант уваважае ў жывую і выразную пісьмовую форму маўленне цара Івана Грознага на сустрэчы з перакопскім паслом: *То пак, де, князь великий, гды выслушал посельства, отказал, де, тому послу тыми словы: «Цар, де, господар твой, просит мене о дань, ино, де, нечего дати – он мене всего сам ограбил, а то ты, посол его, видиш, в чом я тепер сежу и ничего не маю, а што маю, то посылаю».*

Знявши, де, тот з себе бараний шлык, а з сына такой же другой, и тому послу дал.

«А што, де, мне упоминается о царства мои, тому, де, быти мощно. А обещается, де, ко мне на лето быть гостем, я, де, его жду и браги, де, дополна, навару. А послал мне через тебе, посла своего, нож, а я ему посылаю топор» (Л. 7) [8, с. 55].

Такім спосабам аўтар змог сінтэзаваць экспрэсіўнасць з эпічнасцю. Падобны прыём можна лічыць інавацыйным, бо ён не толькі павялічвае ўзровень інфармацыйнасці ў пасланні, робячы яго змястоўна багатым, але і надае яму незвычайную навізну і арыгінальнасць. Усё гэта яшчэ раз падкрэслівае выбітнасць пісьменніцкіх здольнасці аўтара ў насычэнні сваіх ваенна-службовых данясенняў вобразнасцю і выразнасцю.

Заклучэнне. На падставе ажыццёўленых назіранняў можна канстатаваць факт, што экс-

прэсіўны сінтаксіс эпістальнага Ф. С. Кміты-Чарнабыльскага здольны падкрэсліваць эмацыйнасць паведамленняў ментальна-псіхалагічнага характару, да якіх адносяцца асабістыя аўтарскія падзякі адрасату, просьбы, скаргі, спадзяванні. У якасці моўных сродкаў рэпрэзентацыі значэнняў дадзеных звестак выступаюць клішыраваныя формулы-сказы, метафарычныя фраземныя выразы, таўталагічныя канструкцыі, свабодныя і ўстойлівыя словазлучэнні.

Разам з тым даследуемы эпістальны ўвабраў у сабе шырокі дыяпазон такіх сінтаксікастылістычных фігур, як анафара, антытэза, асіндэтон, гемінацыя, градацыя, дзеяслоўны гамеатэлеўт, клічныя сказы, паліптот, парэнтэза, полісіндэтон, пыталыя сказы, рытарычныя вокліч, сімплака, сінтаксічны паралелізм. Наўнасць гэтых экспрэсем у тэкстах сведчыць пра тое, што адрасант парушыў тагачасныя каноны афармлення сухой справавой перапіскі і пераўтварыў свае службовыя лісты ў займальныя, эмацыйна насычаныя фельетоны, дзе ён у іранічна-гумарыстычнай манеры ахарактарызаваў грамадска-палітычныя настроі тагачаснага асяроддзя, і вобразныя апавяданні, што спалучаюць у сабе экспрэсіўны і эпічны пачаткі.

Такім чынам, сваім лістам, якія маюць статус ваенна-веставай карэспандэнцыі, адрасант па-майстэрску надаў вострапубліцыстычную і мастацкую афарбоўку, што, у сваю чаргу, уплывае і на абранне ім пэўных сінтаксікастылістычных фігур і прыёмаў для дакладнага і яркага выражэння сваіх думак.

Усё сказанае дае права сцвярджаць, што выкарыстанне тых ці іншых экспрэсіўных рэсурсаў на сінтаксічным узроўні з'яўляецца новаўвядзеннем для справавой пісьменнасці канца XVI ст.

ЛІТАРАТУРА

1. Шандроха, Н. Э. Экспрэсіўны сінтаксіс : вучэб.-метад. дап. / Н. Э. Шандроха. – Гродна : ГрДУ, 2002. – 61 с.
2. Попов, А. С. Именительный темы и другие сегментированные конструкции в современном русском языке / А. С. Попов // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. – М. : Наука, 1964. – С. 256–274.
3. Панасюк, А. Т. К вопросу об экспрессивном значении синтаксических конструкций / А. Т. Панасюк // Современный русский язык и методика его преподавания. – Душанбе, 1972. – Ч. 2. – С. 20–29.
4. Киселёва, Л. А. Теоретические проблемы исследования языка как средства воздействия : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Л. А. Киселёва. – М., 1973. – 48 с.
5. Чайковский, Р. Р. Общая лингвистическая категория экспрессивности и экспрессивность синтаксиса / Р. Р. Чайковский // Учен. зап. МГПИИЯ им. Тореца. Вопросы романогерманской филологии. – М., 1971. Т. 64. – С. 188–197.
6. Маслова, В. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста : учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : Вышэйшая школа, 1997. – 156 с.
7. Саверчанка, І. В. Пазьтыка і семіётыка публіцыстычнай літаратуры Беларусі XVI–XVII стст. / І. В. Саверчанка. – Мінск : Беларуская навука, 2012. – 461 с.
8. Помнікі старажытнай беларускай пісьменнасці / Склаў А. Ф. Коршунаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 248 с.

REFERENCES

1. Shandroha, N. E. Ekspresivny sintaksis : vucheb.-metad. dap. / N. E. Shandroha. – Grodna : GrDU, 2002. – 61 s.
2. Popov, A. S. Imenitel'nyj temy i drugie segmentirovannye konstrukcii v sovremennoy russkom yazyke / A. S. Popov // Razvitiye grammatiki i leksiki sovremennogo russkogo yazyka. – M. : Nauka, 1964. – S. 256–274.
3. Panasyuk, A. T. K voprosu ob ekspressivnom znachenii sintaksicheskikh konstrukcij / A. T. Panasyuk // Sovremennyy russkij yazyk i metodika ego prepodavaniya. – Dushanbe, 1972. – Ch. 2. – S. 20–29.
4. Kiselyova, L. A. Teoreticheskie problemy issledovaniya yazyka kak sredstva vozdeystviya : avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk / L. A. Kiselyova. – M., 1973. – 48 s.
5. Chajkovskij, R. R. Obshchaya lingvisticheskaya kategoriya ekspressivnosti i ekspressivnost' sintaksisa / R. R. Chajkovskij // Uchon. zap. MGPIIYa im. Toreza. Voprosy romano-germanskoj filologii. – M., 1971. T. 64. – S. 188–197.
6. Maslova, V. A. Lingvisticheskij analiz ekspressivnosti hudozhestvennogo teksta : uchebnoe posobie / V. A. Maslova. – Minsk : Vyshejschaya shkola, 1997. – 156 s.
7. Saverchanka, I. V. Paetyka i semiyotyka publicystychnaj litaratury Belarusi XVI–XVII stst. / I. V. Saverchanka. – Minsk : Belaruskaya navuka, 2012. – 461 s.
8. Pomniki starazhytnaj belaruskaj pis'mennasci / Sklau A. F. Korschunau. – Minsk : Navuka i tekhnika, 1975. – 248 s.